Z114
.S95

PALEOGRAFIA
LITERÀRIA LLATINA

PER

DOM GREGORI M.ª SUNYOL, O. S. B.

MONJO DE MONTSERRAT

ABADIA DE MONTSERRAT

MCMXXV

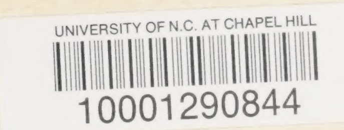
THE LIBRARY OF THE
UNIVERSITY OF
NORTH CAROLINA

ENDOWED BY THE
DIALECTIC AND PHILANTHROPIC
SOCIETIES

Z114
.S95

JAN 16 1975
MAR 22 1975

UNIVERSITY OF N.C. AT CHAPEL HILL
10001290844

This book is due at the LOUIS R. WILSON LIBRARY on the last date stamped under "Date Due." If not on hold it may be renewed by bringing it to the library.

DATE DUE	RET.	DATE DUE	RET.
NOV 24 1995			
	NOV 21 '95		
MAR 06 2000			
	JAN 04 '00		

Form No. 513

PALEOGRAFIA LITERÀRIA LLATINA

Z 114 .S95

Digitized by the Internet Archive
in 2024 with funding from
University of North Carolina at Chapel Hill

https://archive.org/details/paleografialiter00suol

PALEOGRAFIA LITERÀRIA LLATINA

PER

DOM GREGORI M.ª SUNYOL, O. S. B.

MONJO DE MONTSERRAT

ABADIA DE MONTSERRAT

MCMXXV

NIHIL OBSTAT
El Censor,
D. Silvestre Jofre, O. S. B.

IMPRIMATUR
D. B. Gariador, O. S. B.
Abat General

15 de juliol de 1925

NIHIL OBSTAT
El Censor,
Josep M.ª Llovera, Prev.

IMPRIMATUR
El Vicari General,
Joan Flaquer

Barcelona, 21 de novembre de 1925

ÉS PROPIETAT

COPYRIGHT 1925 BY
DOM G. M. SUNYOL, O. S. B.

Paleografia literària llatina

I. Utilitat. — ESCRIPTURA ROMANA: *a)* Capital; *b)* Antiga Cursiva; *c)* Uncial; *d)* Nova Cursiva Romana; *e)* Semi-uncial. — II. ESCRIPTURES NACIONALS: A, Italianes; B, Merovíngia; C, Visigòtica; D, Insular; E, Germànica. — III. ESCRIPTURA CAROLÍNGIA: Epoca; Escoles de Sant Gall, Palatina i de Tours. — IV. ESCRIPTURA GÒTICA. — V. ESCRIPTURA HUMANÍSTICA. — Sistema d'abreviacions. — Bibliografia.

Un complement importantíssim de la Paleografia Musical Gregoriana és, sens dubte, la Paleografia Literaria Llatina, que facilita l'estudi intern i textual dels manuscrits musicals per a millor fixar-ne l'època i l'origen.

En aquest aspecte, però, cal saber distingir, com ja hem dit en l'estudi dels neumes, ço que té una veritable importància paleogràfica, de ço que només són detalls petits i sense representació d'escola o família ; deguts, potser, entre altres circumstàncies, al caràcter o temperament del copista.

La paleografia literària, com la musical, emprada amb seny, no solament classifica els estils, l'època llur, característiques i extensió geogràfica, sinó que també, com aquella, pot arribar a distingir els errors dels copistes quan aquests no han encertat en llegir prou bé els originals, o han seguit certs prejudicis personals.

La paleografia literària s'ocupa dels manuscrits, diem-ne llibres o còdexs, i dels documents, com són inscripcions, cartes, donacions, butlles, etc. ; car els uns i els altres són de gran interès, especialment en els períodes de transició.

Per al nostre intent ens haurem de limitar, i encara molt reduïdament, a la paleografia dels manuscrits literaris llatins, del llibre manuscrit, i en particular de l'època que pot interessar a l'estudi dels neumes.

Al paleògraf gregorià li interessa principalment l'estudi de la paleografia literària dels manuscrits o llibres de l'alta edat mitjana, des del segle sisè i setè, fins al segle catorzè. No pot, però, prescindir d'alguns antecedents dels segles anteriors, on trobarà els orígens immediats de les escriptures dels manuscrits litúrgics; com tampoc no ha d'aturar-se exclusivament davant d'alguna altra posterior derivació que li pot interessar; ço és, de quan ja la notació quadrada no pot sempre, per si mateixa, localitzar l'origen dels manuscrits.

La paleografia literària llatina la podem dividir, en cinc grans períodes que marquen les grans evolucions de la lletra, enllaçant-se i convivint llargs temps en les respectives èpoques d'evolució i de transició.

1.er, ESCRIPTURA ROMANA; 2.on, ESCRIPTURES NACIONALS; 3.er, ESCRIPTURA CAROLÍNGIA; 4.t, ESCRIPTURA GÒTICA; 5.t, ESCRIPTURA HUMANÍSTICA I GÒTICA MODERNA.

I. ESCRIPTURA ROMANA

Hom acostuma a distingir-hi en ella: *a)* l'escriptura capital; *b)* antiga cursiva; *c)* uncial; *d)* nova cursiva; *e)* semi-uncial.

La que menys, potser, pot fer al nostre cas és l'antiga cursiva.

L'escriptura romana la podem ara considerar des del segle primer al novè.

A. Escriptura capital

Era *quadrada* i *rústega*.

La primera, anomenada també *elegant* i *monumental*, era composta (com en les inscripcions) de lletres d'igual alçada, molt proporcionada, de línies quasi paral·leles, destacant-se, però, una mica la F i la L, i també la Q, aquesta pel tret inferior.

La segona no es diferenciava de la primera si no és en què era de línies més aviat altes que no pas amples, més flúides, més vives, lleugerament ondulades, veient-se freqüentment la A quasi sense el travesser central.

En ambdues les *abreviacions* eren rares; *algunes lletres lligades*; les paraules *seguides (scriptura continua)*, o bé *separades per punts*.

En donem un facsímil, reproducció fragmentària del que publicà Fr. Steffens, en l'edició francesa de *Paléographie Latine*, traducció de la segona edició alemanya, pl. 12.

Es el cod. 1394 del *Vergilius*, Sangal·lià, segle IV.

De l'escriptura capital rústega reproduïm altre fragment del còdex vaticà 3867, segons el publicà Wilhelm Arndt, en el seu *Schrifttafeln zur Erlernung der Lateinischen Palaeographie*, vol. I, pl. 3.

Noti's la *separació* de paraules; la A sense travesser, encara que això es troba freqüentment en la quadrada; la O decantada; la R estiregassada; el trets lleugerament ondulats; contrast de línies gruixudes i primes; la tendència a formes més rodones, etc.

INPOSVITNATVRALOCISQ
DEVCALIONVACVVMLAPI
VNDEHOMINESNATIDVRV
PINGVESOLVMPRIMISEXT
FORTESINVERTANTTAVRIC
PVLVERVLENTACOQVATM
ATSINONFVERITTELLVSFE
ARCTVRVMTENVISATERIT
ILLICOFFICIANTLAETISNE
HICSTERILEMEXIGVVSNE
ALTERNISIDEMTONSASC
ETSEGNEMPATIERESITVDV
AVTIBIFLAVASERESMVTAT
VNDEPRIVSLAETVMSILIQ

Capital-quadrada, s. iv

ILLA ALTERNANTES MVLTA VI PROE

TVM·PHAETONTIADAS·MVSCO·CIRCVMD

CORTICIS·ADQVE·SOLO·PROCERAS·ERIGIT·A

TVM·CANIT·ERRANTEM·PERMESSI·AD·FLV

AONIAS·IN·MONTIS·VT·DIXERIT·VNA·SO

VTQ·VIRO·PHOEBI·CHORVS·ADSVRREXER

VT·LINVS·HAEC·ILLI·DIVINO·CARMINE·PA

FLORIBVS·ATQVE·APIO·CRINIS·ORNATVS

DIXERIT·TIBI·(Hos) DANT·CALAMOS·EN·ACCIPE

CAPITAL-RÚSTEGA, S. V

B. Antiga cursiva

Era la pròpia de la correspondència, i no tenia altra particularitat que ésser la *capital escrita ràpidament*, amb tendència a les *lligadures*, i d'*alçada molt desigual* entre si.

C. Escriptura uncial

Es diferencia de la capital per la forma i caràcter més enrodonit de les lletres. Totes aquestes eren iguals, altes com d'una polzada, floreixent, particularment, al segle setè.

Les *abreviacions* hi són encara rares; hom hi troba *lligadures* o *guió* a la fi de les ratlles, i, en un principi, encara *sense separació* les paraules.

La reproducció que donem (Steffens, obra citada, pl. 21) de l'any 700, sembla obra escrita d'un copista italià, encara que, potser, com alguns creuen, treballés a Anglaterra.

Es un bell model d'escriptura uncial. Cal remarcar en aquesta la forma de la M, E, U, A, D, que són ben característiques, i la projecció, per la part inferior del pal de la F.

En les ratlles primera, segona i quinta, les lletres, N de *cenobium* i la L de *Salvatoris* i de *Lamgobardorum*, sobreposades.

+ CENOBIUM AD EXIMII MERITO
UENERABILE SALUATORIS
QUEM CAPUT ECCLESIAE
DEDICAT ALTA FIDES
PETRUS LANGOBARDORUM
EXTREMIS DE FINIB· ABBAS

Uncial, s. viii

D. Nova cursiva romana

Es una accentuació dels trets de l'antiga cursiva.

Cal remarcar aquesta nova escriptura, puix d'ella en sortiren la semi-uncial, algunes nacionals i la carolíngia.

Acusa una mà lleugera que escriu amb rapidesa i sense carregar massa la ploma. Per això mateix és de *formes molt variades*, i amb *nombroses lligadures;* com per exemple els típics &=et, St=st., etcètera, que passaren a altres escriptures.

Hi ha diferent alçada entre les lletres. Les unes, com a, m, n, o, t, n, *curtes;* b, d, h, k, l, *altes;* g, p, q, *perllongant el tret inferior.*— La a encara no és gaire oberta, com la veurem en l'escriptura següent; la b i la d es distingeixen en què la primera s'enllaça amb les altres lletres; i la segona no. Hi han *moltes lligadures.*

La reproducció del còdex Pap. lat. I, de Strassbourg (Steffens, pl. 13), del segle quart, és una bella mostra d'aquesta escriptura.

Podrà seguir-se bé l'escriptura en la transcripció següent:

Cum in omnibus bonis beni...
etiam scholasticos et maxim...
rificentiae tuae traduntur
non dubito, domine praedica...
oriundum ex civitate herm...
thebaidos, qui ex suggestion...
filippi usque ad officium do...
itineris quodammodo sin...
inimitabili religioni tu...
euntem more honesta...
respicere digneris. Iur...
et infantum nostrorum

Hom veu la t lligada diferentment a les lletres, particularment amb la e, en la forma &; per exemple, ratlla 2.

Nova cursiva-romana, s. iv

Fent grup amb aquesta escriptura podem posar-hi la *semi-cursiva,* o sia la cursiva dels documents, passant als manuscrits amb trets especials ; com són el *no allargar tant els pals* de les lletres, i tornar-se aquestes *més grosses* i *més serrades.* D'ella directament procedeixen l'escriptra italiana antiga, la merovíngia i la visigòtica.

El fragment del segle sisè, París, B. N. fons llatí 8913 (Steffens, pl. 24), dóna força idea de l'escriptura cursiva aplicada al llibre.

La transcripció que en fem amb tipus moderns facilitarà la intel·ligència d'aquesta escriptura i de les particularitats de cada lletra.

Adverteixi's el signe d'abreviació a les ratlles 5 i 12, i la t abreviada a la ratlla 10.

Remarqui's la a oberta per dalt, ço que trobarem en escriptures derivades d'aquesta :

talis tamen fecundetas fructu...
noster abrahae suis filius decla...
mansurus excipetur : hic iuxta...
tur ; salus, quae facta est hodie...
plecata germine benedicatur prov...
perpetuis. Illa pauperis nutriat, ha...
hic mentium : quicquid illic la...
bene recognoscit hodie condetur...
me, et quicquid fecistis uni ex m...
hospicio, introeat quod adtrahetur...
instetuit, restetuat quod prom...
caedatur in sacrificiis pascatur in par...
✠ ω Dicta in dedicatione ba...

Semi-cursiva, s. vi

E. Escriptura semi-uncial

Conserva de la uncial forts trets, tot passant i derivant-se de la darrera forma cursiva-romana.

La uncial és tota de lletres majúscules : aquí el tipus és la minúscula amb els trets característics de la primera. Encara la N la recorda força i la reprodueix.

Es de *formes belles,* segures, i *ben proporcionades.* Primitivament les lletres eren bastant grans i amples.

Les més característiques són a, g, n, r. Algunes fins es troben als segles tercer i quart.

L'edat d'or d'aquesta notació és del quint al novè ; i era molt estimada pels copistes litúrgics.

Es difícil precisar les seves característiques en cada segle. Malgrat això, hom diu, per exemple, que al *segle quint* la a era més aviat petita ; la e més gran ; el primer pal de la n més llarg que el segon, etc. — Al *segle sisè,* la e té forma de minúscula i la t s'inclina cap endavant ; la m i la n són abreujades a la fi de ratlla ; la l i la i sense lligadura, etc. — Al *segle setè* comencen a ornar-se els pals superiors ; alguns pals de la m tenen un petit perfil d'acabament ; la m i la n s'abreugen, àdhuc al mig de ratlla ; l'ortografia és una mica descuidada a la fi del segle, etc. — Al *segle vuitè* moltes ornamentacions en els pals superiors ; els trets mencionats de la m més marcats ; més mancaments d'ortografia, etc.

Les *lligadures* hi són en aquesta escriptura més freqüents que no pas en la uncial ; *sense separar-se,* en un principi, les paraules.

Durant el *segle novè* es conreà fortament a Tours la semi-uncial per l'escola monàstica de l'abadia de Sant Martí. No es distingeix gaire de la carolíngia, que detallarem més endavant, si no és per les lletres ja remarcades a, g, n, r, i per la forma ampla i rodona dels seus tipus.

Reproduïm el còdex D. 182 de la basílica de Sant Pere del Vaticà, segons pot veure's en *Specimina Codicum Latinorum* de Ehrle i Liebaert, pl. 7.

Uestem quis tuae lupe rapax cernimus
cauro reipublicae sanctum ditioneraret uel,
detractatatemplis uel publicata edictis
uel exacta poenis sacro ingestis osculo sacerdo
tes excipis quos et xps pretiis proditur caput
benedictioni submittis ut fidem calcet
conuiuia dignaris ex quo iudas ad proditionem
egressus est censum capitum remittis quem
xps ne scandalo esset exsoluit uectigalia,
caesaris donas ut ad negotiationem xpianos
inuites quae tua sunt relaxas ut quae dei
sunt amittantur haec tua felicitas quis indu
mentis sunt et nunc insectis operum tuo
rum lupe rapax audi neque ergo alia potius
quam quae gesta sunt in ecclesia refero
et ut tyrannidem aliam praeter quam dei
professionem non queror quia causam igno

Semi-uncial, s. vi

II. ESCRIPTURES NACIONALS

El que hom pot observar en la formació de les escriptures, és cosa que interessa molt al paleògraf gregorià. Cal remarcar, tot seguit, que passà en això una cosa semblant al que hem dit en el Capítol VII d'aquesta obra.

El liturgista, com hem fet ja constatar, observava, per l'examen intern de les litúrgies occidentals, que totes procedien d'un fons comú, la mare Roma ; i, tot reconeixent característiques particulars, com la Gregoriana, l'Ambrosiana, la Gal·licana, la Visigòtica, cada dia s'ha anat confirmant més la tesi d'un mateix origen.

El gregorianista ha demostrat, i ho hem vist en el nostre estudi, la identitat de procedència, de Roma, de les diverses famílies de neumes ; o purament gregorians, o bé ambrosians, gal·licans, visigòtics, inclús la similitud i identitat de llurs modalitats i ritme.

Ara, en anar a establir diverses famílies nacionals literàries, ens trobem amb la tesi que defensen els millors paleògrafs moderns, idèntica a la nostra ; ço es, la procedència de totes elles de l'antic estil o tipus romà : sigui el cursiu o minúscul ; sigui el semi-uncial. No podíem desitjar una convergència més exacta de litúrgies, neumes, modalitats, ritmes i lletres cap un centre i origen comú, retrobat amb procediments diversos i finalitats ben independents.

Aquestes famílies s'acostumen a classificar en : A, Italianes ; B, Merovíngia ; C, Visigòtica ; D, Insular ; afegint-s'hi ara, per alguns, la E, Germànica.

Hom atribueix, com a època central de l'escriptura nacional, des del segle cinquè a l'onzè.

A. Italianes

Aquest grup el formen 1) l'antiga cursiva romana ; 2) l'escriptura curial ; 3) la italiana antiga dels manuscrits i 4) la lombàrdica.

Deixem l'*ecriptura curial*, que ara no interessa al nostre objec-

tiu, i remarquem, només de pas també, com *la primera,* essent substancialment l'antiga, que ja coneixem, i servint, en gran part, per als documents notarials, fou anomenada també lombàrdica, creient-la, en un temps, inventada pels lombards ; encara que no és aquesta la que avui porta tal nom.

ANTIGA ITALIANA DELS MANUSCRITS, S. VIII

Ens interessa ara més la 3, o *italiana dels manuscrits,* que substancialment ja coneixem per la semi-cursiva, però ara més accentuada, al segle vuitè, i quasi preludiant ja — en alguns casos ben suggestivament — la carolíngia, que acabà per suplantar-la primer al Nord, i després en països més centrals. Es l'escriptura preferida dels copistes i cal·lígrafs de Lucca, Verona, Novara, i d'altres centres del

Nord, principalment Bobbio, d'on li vingué una gran part de les abreviacions.

Noti's en la reproducció que donem d'un còdex d'aquesta escriptura, el L. 99 de la Bibl. Ambros. de Milano (Steffens, pl. 33), procedent de Bobbio, segle octau, que la a, tan aviat presenta la forma de dos cc juntes, com de l'a oberta de l'escriptura cursiva; la g sembla semi-uncial, la t es junta, de vegades a la lletra següent, quasi formant un *epsilon;* la separació de frases marcada per un punt, etc.

L'*escriptura lombàrdica,* nascuda de l'anterior, i transformada per la cal·ligrafia particular dels copistes lombards, que també transformaren els neumes, ja ens és coneguda pels manuscrits de Monte-Cassino principalment, essent la seva època d'or el segle onzè; amanerant-se, després, més, i arribant fins a trobar-la en algun document del segle tretzè.

Li són característiques les *lletres arcaiques* a, e, r, t, i el signe d'ondulació, com *abreviació* de la m. També s'abreuja el *que* i el *bus,* per q i b amb un tret o un punt. *Lligadures* amb la e, f, r, t.

Remetem als manuscrits d'escriptura lombàrdica del capítol novè de l'obra.

B. Escriptura merovíngia

És nascuda també de la semi-cursiva romana. Hom distingeix entre lletra merovíngia dels documents, i dels llibres; més enrevessada aquella, i més acurada, més regular i clara la segona, particularment en la darrera part del segle vuitè, afavorint així el pas a la carolíngia.

S'hi confon sovint en ella la a amb la u, per causa de tenir la primera els dos trets molt oberts; la b es bastant petita, com la c; la d és dreta amb el pal bastant alt; la m i la n sovint retorçades endins. És precisament aquesta contínua *torturació de les lletres,*

tot i essent bastant dretes, el que caracteritza en gran part aquesta escriptura dels merovingis, *molt irregular i enrevessada.*

El model que reproduïm d'Ehrle, pl. 19, és un fragment de Sant Gregori, d'un còdex d'Ivrea, s. VIII, probablement de l'escola del *Scriptorium* de Luxeuil.

MEROVÍNGIA, S. VIII

«Qualitas astringit. Saepe namque alii [s] suffi | ciunt, quae aliis prosunt. Quia et plerumque | herbae, quae haec animalia nutriunt, alia occi | dunt; et lenis sibilus equos mitigat, catulos instigat; | et medicamentum, quod hunc morbum imminuit, | alteri vires iungit; et panis qui vitam fortium robo | [bo] rat, parvulorum negat. Pro qualitate igi | tur audientium formari debet sermo doctorum, | ut ad sua singulis congruat et tamen a communis ae | dificationis arte numquam recedat. Quid enim sunt | intentae mentes auditorum, nisi, ut ita dixerim, quae | dam in cytara tensiones stratae cordarum, quae | ...

C. L'ESCRIPTURA VISIGÒTICA

La coneixem a bastament pels nostres manuscrits, que hem estudiat en el capítol tretzè.

També, com el cant, se n'ha dit *toledana.*

Hi trobarem gran semblança amb altres de les escriptures que acabem d'exposar, principalment en la forma oberta de la lletra a, i en la e, r, t.

Les *abrevacions* són, per exemple bus i que, indicades per una ondulació, que sembla una s; la de la m i la n, per un tret o pal amb punt, o sense punt; distinció que, en certs manuscrits, és intencionada: o sia, la primera per la m, i la segona, indicant la n.

Hi abunden les *lligadures*.

Vegi's reproduccions del capítol tretzè.

D. Escriptura insular

Com a tal hom coneix la d'Irlanda i la d'Anglaterra.

Així com les altres nacionals procedeixen de les cursives; la irlandesa deriva de la semi-uncial.

Ja n'hem parlat al capítol onzè.

Com escriptura litúrgica cessa la d'Irlanda amb l'entrada dels Normands (1066).

També se'n digué *Scriptura Scottica*, àdhuc i tot *litterae tunsae*.

Coneixem els signes *rúnics* anglesos. Capítol segon.

Les *abreviacions* hi són molt nombroses en l'escriptura irlandesa; ço que explica les que trobem a Bobbio, exportades per monjos d'aquell país. Entre aquestes abreviacions hi han encara *notes tironianes*.

Escollim com a mostra d'escriptura irlandesa l'antifonari de Bangor, segle setè (cod. C. 5, de l'Ambrosiana de Milano: Cfr. Steffens, pl. 26), potser el que més acusa la derivació de l'escriptura semi-uncial. Encara que després s'anà caracteritzant més l'escriptura insular; els trets, però, hi són ben palesos, com en la b, l, r, s.

És un himne intitulat *Versiculi familiae Benchuir* (Bangor).

Les *lligadures* no s'hi manifesten en ell gaire abundoses.

L'anglo-saxona, tot assemblant-se força a la irlandesa, tant que, moltes vegades, serà difícil distingir l'una de l'altra, tira, però, més cap a la forma rodona i lliure.

Un bell exemple el tenim en el còdex del segle vuitè, que reproduïm de la col·lecció Ehrle i Liebaert.

Vet-ací la transcripció.

Marcus evangelista | Dei et Patri in babtismate filius | atque in divino sermone dis | cipulus, sacerdotium in Israhel | agens secundum carnem levita | conversus ad finem Christi evan | gelium in Italia scribsit osten | dens in eo quid generi suo de | beret et Christo. Nam initium | principii in voce prophetice | ...

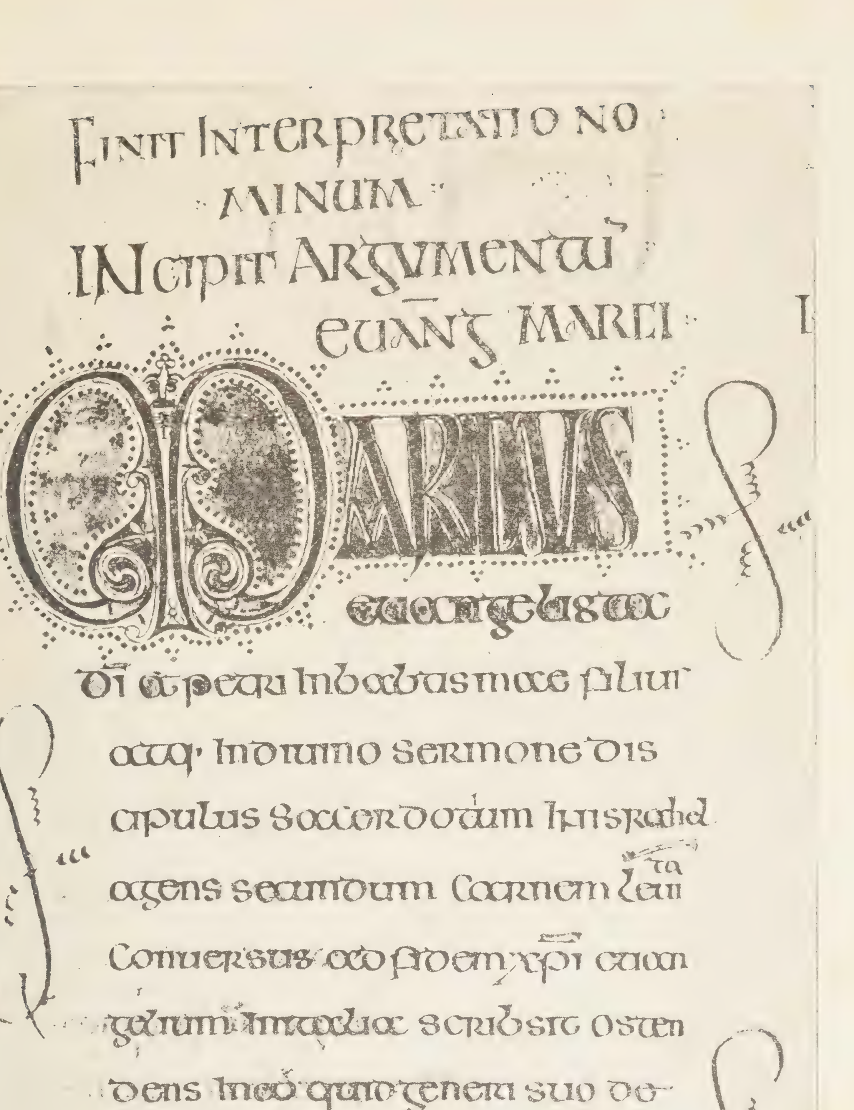
Hem dit al Capítol XI que la forma rodona irlandesa cessà al segle novè, per a donar pas a la forma punxaguda. D'aquesta en donem una reproducció del segle dotzè, ja estilitzada, segons la trobem en la col·lecció Steffens.

La transcripció fàcilment serà feta seguint el text de l'evangeli de Sant Joan : *In principio erat Verbum...*

IRLANDESA (Scótica) Bangor, s. VII.

Benchuir bona regula
Recta atq*ue* divina
Stricta s*anct*a sedula
Summa iusta ac mira.
Munther Benchuir beata
Fide fundata certa
Spe salutis ornata
Caritate perfecta.

Navis numqua*m* turbata
Qua*m*vis fluctibus tonsa
Nuptis quoq*ue* parata
Regi D*omi*no sponsa
Domus dilicis plena
Super petra*m* constructa
Necnon vinea uera
Ex Aegipto transducta.

FINIT INTERPRETATIO NO
MINUM
INCIPIT ARGUMENTUM
EUANG MARCI
MARCUS
euangelistae
di et petri in baptismate filius
atq· in diuino sermone dis
cipulus sacerdotium in israhel
agens secundum carnem leuita
conuersus ad fidem xpi euan
gelium in italia scribsit osten
dens in eo quid generi suo de
beret et xpo · Nam initium
principii in uoce prophetiae

Anglo-Saxona, s. VIII

a)

178

Irlandesa (Scótica), s. xii

E. Escriptura Germànica

D'ella en donem una mostra en la reproducció de l'escriptura del segle octau, malgrat que, com confessa el mateix Erhle que la fa conèixer, desaparegué, tot just nascuda, cedint immediatament a l'escriptura carolíngia.

Germànica, s. viii.

Quia in terra se inpugnari falsis sermonibus vidit, caelo testem quaesivit. | Hinc Isaias ait: Popule meus, qui beatificant te, ipsi te decipiunt et | viam gressum tuorum dissipant. Qui videlicet populus ne verba sue | laudis adtenderet et in culpis altius periret, statim ei dicitur quem | aspiciat cuius iudicium pertimescat, cum subditur. Stat ad iudicandum | Dominus, stat ad iudicandos populos; ac si aperte diceretur: iudicia huma | na cur sequeris, qui stare super te caelestem iudicem scis? Hinc est quod Iohannem Baptistam Veritas esse arundinem vento agitatam negat dicens. | ...

III. ESCRIPTURA CAROLINGIA

Amb aquest nom, o amb el de *minúscula franca,* o *gàl·lica,* i simplement *minúscula,* és coneguda, des de les darreries del segle octau al dotzè, que és la seva edat d'or, fins que és suplantada o transformada pel gòtic.

També ella procedeix de la nova cursiva i semi-cursiva romana, però a base i transformació immediata del tipus merovingi, sobre el qual obrà.

Tot això s'explica per les relacions dels savis i literats de l'imperi de Carlemany amb Roma, obtenint, pel seu enginy, els citats cal·lígrafs la transformació del poc estètic tipus merovingi, en el net, bell i pulcre estil carolingi.

La *Schola palatina* de l'Emperador que tant afavorí les lletres, així com la mateixa difusió del cant gregorià, fou, sens dubte, el *Scriptorium* del nou estil que ben aviat es propagà arreu d'Europa.

A Itàlia ja hi era coneguda el segle novè ; a Anglaterra el desè, i, particularment, l'onzè, quan la incursió dels normands ; a la Marca Hispana hi era ja emprada el segle onzè ; i en les altres terres ibèriques al dotzè.

També en això trobem altra concordança perfecta amb la difusió del cant. Hem vist al capítol catorzè que a Catalunya ja era coneguda la melodia romana, que ens pervingué pels francs, amb anterioritat a les altres terres ibèriques. La nostra notació catalana és altra manifestació de aquesta anticipació. Litúrgia, cant, neumes i escriptura literària són admirablement d'acord.

Els nostres llibres ho mostren, acceptant la gràfica carolíngia amb un matís propi ; així com de l'escriptura musical visigòtica i la de les altres famílies neumàtiques romanes els nostres excel·lents copistes crearen una notació especial ; la catalana.

Els exemples de notació catalana del citat capítol ens la mostren

Carolíngia-Catalana, s. x

ja perfecta aquesta escriptura literària, en època de transició al gòtic. El següent document de l'Arxiu de la Corona d'Aragó (pergamí 20 de Wifred) ens la fa conèixer als començaments del segle desè.

La a dreta i vertical; la e de vegades tirada com en tres cops i amb perfil horitzontal; la g amb tret angulós, i ordinàriament tancada; la composició amb d s'abreuja barrant-la; altres abreviacions particulars; etc.

No sempre és prou fàcil, en les primeries, determinar ben precisament totes les *notes específiques de l'escriptura carolíngia.* Una cosa ben notable cal, però, advertir; ço és, que anant accentuant-se des del segle octau la seva bellesa, hi ha un període, el segle deu, que sembla recular, o no avençar almenys, en el camí iniciat.

Les lletres independents sovint comencen i acaben amb un *perfil o tret d'introducció i de fi;* els pals superiors terminen com a forques; es troben els *punts diacrítics* en les dues ii, per a distingir-les de la u; etc.

Més tard, al segle dotzè, hom comença a veure-hi tendència als angles punxaguts, preparant el pas al gòtic.

Les majúscules carolíngies procedeixen de la Capital o de la Uncial, o bé són minúscules de gran tamany.

Les *abreviacions* són poques.

Les *lligadures* més freqüents.

El *guió* comença al segle onzè, i es troba més sovint en el dotzè.

Així com hem assenyalat ja algun matís d'aquesta notació particular en certes regions; cal mencionar també diverses escoles en les quals rebia una empremta específica, un *conductus especial* de la ploma en certes lletres i lligadures que la caracteritzava segons el gust dels copistes, arribant fins a estilitzar-s'hi.

Tals són, per exemple, els manuscrits de l'*escola de Sant Gall i de Reichenau,* els dos centres de la bella escriptura musical sangal·liana.

Les reproduccions que hem dat del còdex 359 de Sant Gall, als capítols quart, vuitè i dotzè ens mostren l'escriptura carolíngia d'aquesta escola al segle desè, de pas a l'onzè.

Els dos fragments que aquí donem ens la fan veure als segles octau i novè.

La primera és una frapant comprovació del pas de la merovíngia a la carolíngia operada en la cèlebre escola sangal·liana. Lletres antigues i noves, predominant, però, aquestes; caràcter ferm i clar; encara la a de vegades és cursiva i oberta (primera ratlla *talis)*, en forma de doble cc *(maltra*, segona paraula de la ratlla cinc), o uncial; el cap de la g també sovint obert, sobretot el tret inferior (ratlla onze : *signum)*.

La segona és un fragment del famós *Carmen Paschale* de Sedulius, amb minúscula carolíngia de la mateixa Escola; encara s'hi troben la a oberta; la N majúscula; la d sovint rodona, etc. Pàg. 35.

S'hi veuen uns senyals damunt moltes paraules, dels quals diu Steffens, lloc citat, que «són signes per a indicar relacions gramaticals entre les paraules i aclarir així la construcció de les frases». Creiem que l'explicació no és pas suficient, ni aclareix tampoc el significat d'aquests signes; els quals, si, en veritat, nosaltres els tenim també com d'origen gramatical, no dubtem, però, d'afegir que en el manuscrit hi són en un estat que significaven ja quelcom més; ço és, són els accents gramaticals fets neumes musicals.

Per altra banda tampoc En Traube *(Neues Archiv.* 29, 1904, p. 566) hi afegeix gran cosa. El que més precisa, en general, el sentit, és el Dr. J. Huemer, l'editor de Sedulius en el *Corpus Scriptorum Ecclesiasticorum Latinorum* de Wien, vol. X, p. XVII-XIX, en dir que el còdex 242 de Sant Gall és ornat *cum... notis musicis*. Evidentment aquests signes són neumes sangal·lians, interessant ells, per tant, doblement la reproducció del manuscrit.

És notable encara l'*Escola palatina d'Aix-la-Chapelle*, molt similar a la de Sant Gall, com la podem reconèixer en l'evangeliari del segle novè que reproduïm, B. N. (París) lat. 8850, en el qual hi veiem la imitació acurada de la uncial d'aquesta època en els títols, i el text de les lliçons en minúscula carolíngia (Steffens, pl. 53).

Carolíngia (Escola de St. Gall), transició, s. viii

T empora ceu totidem latum spargunt in orbem ·
S ic & apostolici semp duodenus honoris ·
F ulget apex numero menses imitatur · &
O mnib· et rebus totus tibi militat annus ·
H inc igitur ueteris recolens exordia mostris ·
A dditam pperabo noua · lacrimasq· sereno
G audia magna melos ; nā qui deflem̄ iniq; adam ·
S emina mittentes · mox exultabimus omnes ·
P ortantes nr̄os xp̄o uenientes · mani plos
EXPLICIT LIBER VETERIS TESTAMENTI
INCIPIT LIBER NOVI TESTAMENTI · PRIMUS ÷
Expulerat primogenitū seuissimus anguis
F lorigera desede uirū ; blandiq· saporis

Carolíngia (Esc. de St. Gall), s. ix

INCIPIT CAPITULARE
EUANGELIORUM
DE CIRCULO ANNI.
IN NATALE DÑI AD SCAM
MARIAM MAIOREM
SECD LUCAM. K. III.
Exiit edictum a cesare
augusto. usq. pax homi
nib; bonae uoluntatis.
ITEM AD SCAM ANASTASIA.
SEC LUC. K. III. Pastores
loquebantur ad inuicem.
usq. sicut dictum est ad illos.
ITEM AD SCM PETRUM
SECD IOH. K. I. In princi
pio erat uerbum. usq.
gratiae & ueritatis.
IN NATL SCI STEPHANI

Carolíngia (Escola palatina d' Aix-la-Chapelle), s. IX

La a és uncial ; la g no tan retorçada ; la m i la n fineixen sovint amb un petit tret d'apoi horitzontal ; etc. Pàg. 36.

Fou molt renomenada *l'Escola cal·ligràfica de Tours,* de la qual

CAROLÍNGIA (o minúscula), Escola de Tours, s. IX

hem parlat ja en tractar de la notació de Novalesa ; on hi podem reconèixer l'esmentada escriptura literària.

Altra bella mostra la tenim en el còdex d'Alcuí, Zuric, Kantonsbibliotek, C, 1. (Steffens, pl. 47), segle novè. Pàg. 37.

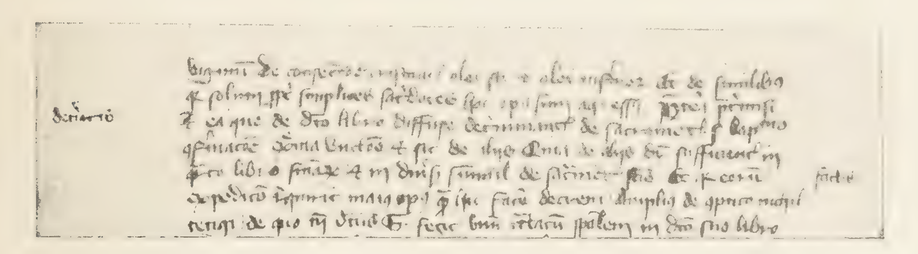
Lletres fortes, ben proporcionades i força regulars. La a té ordinàriament la forma d'uncial; la c, petita i ben enrodonida; lligadures rares; la separació, a la fi de frases, indicada per un punt a mitja-alçada; etc.

Ja hem mencionat en altre lloc l'*escriptura franca del Nord* petita i amb ornamentació en els manuscrits.

No pretenem pas haver classificat totes les escoles, car els matisos locals són molt variats, encara que no sempre hom els pugui acceptar com a particulars i exclusius.

IV. L'ESCRIPTURA GÒTICA

Iniciada al segle onzè, és ben coneguda al dotzè, i amplament practicada el tretzè i catorzè, fins a entrar de ple en els impresos incunables, i caracteritzar-se per trets particulars d'algunes nacions

HUMANÍSTICA-GÒTICA CURSIVA, S. XV

Vi[r]ginum, de consecratione crismatis, olei sancti et olei infirmorum et de similibus | quia solum propter simplices sacerdotes hoc opus sum aggressus. Preterea pretermisi | etiam ea quae de dicto libro diffuse determinantur de sacramentis, scilicet baptismo, | confirmatione, extrema unctione et sic de aliis, quia de aliis sufficienter in | quarto libro sententiarum et in diversis summulis de sacramentis factis et quia eorum | expeditio requirit maius opus, quam hic facere decrevi. Amplius de computo nichil | tetigi, de quo tamen dictus G[uillelmus] fecit unum tractatum specialem in dicto suo libro | ...

en l'escriptura usual dels documents, essent més tard suplantada en l'escriptura literària pels antics tipus que ressuscitaren els humanistes.

De la transició al gòtic en veiem alguns models en reproduccions dels darrers segles de cada una de les notacions. Vegi's el que hem dit al capítol quinzè de l'obra.

L'escriptura gòtica és ben francament reconeguda per les *formes punxagudes i anguloses* de les lletres.

S'ha de distingir entre l'escriptura a formes trencades, unides per ratlles primes en diagonal, que és la pròpia dels manuscrits litúrgics, i passà als missals ; i l'altra escriptura cursiva, més angulosa, ja mencionada.

L'època més puixant de l'escriptura cursiva gòtica és el segle tretzè, no essent aleshores les punxes massa exagerades, i les abreviacions poc nombroses i ben clares. Al catorzè i al quinzè es fa difícil, de vegades, la lectura dels manuscrits gòtics.

A França és emprada en documents regis fins el dissetè segle, així com a Anglaterra.

Ja coneixem les evolucions del gòtic alemany per les reproduccions donades.

Sembla que és al Nord de França on desenrotllà fortament el gòtic.

Un espècimen de l'*escriptura gòtica cursiva del humanistes,* que és útil conèixer per les notes marginals o aprofitament de planes en blanc d'antics manuscrits, ens l'ofereix la reproducció de la pàgina 39. (Vegi's Ehrle et Liebaert, pl. 46).

V. ESCRIPTURA HUMANÍSTICA

Des del segle catorzè, i principalment al quinzè, i en plena reflo- reixença humanística, sobretot, s'accentuà el desig de retornar a escriptures literàries antigues, qualificant-se de gòtica l'anterior, que aleshores s'havia popularitzat, no per creure-hi cap origen gòtic, sinó per tenir-la com a escriptura bàrbara.

De tal faisó hom intentà amb aquesta reacció copiar lletra dels segles onzè i dotzè, que moltes vegades, de primer cop almenys, seria difícil distingir-la de la dels còdexs carolingis.

Ja no ens interessa ara, per a l'objectiu d'aquesta obra, seguir més endavant l'estudi de les escriptures.

Com escriptura humanística gòtica, que tant hom troba en els llibres, vegi's la reproducció anterior.

Per la mateixa raó, per no ultrapassar els límits requerits per a poder apreciar les escriptures dels antics còdexs, deixem de detallar àmpliament tot el *sistema d'abreviacions per segles,* tant en l'escriptura primitiva, com en les nacionals.

Direm només, en general, que en l'escriptura minúscula o carolíngia dels segles novè i desè hi són poc nombroses ; augmentant-se en l'onzè, i particularment des del dotzè, arribant a ésser molt variades.

L'efectuar-se això des de que Bobbio propagà els seus manuscrits, fa creure que el seu sistema nombrosíssim d'abreviacions, provinent d'Irlanda i escampat per monjos irlandesos, és el que influencià eficaçment en llur divulgació.

Hom pot comptar en els manuscrits abreviacions : *a) per suspensió* (suprimint la fi d'una paraula, per exemple amb una ondulació OMNÊ) ; *b) per contracció* (suprimint lletres del mig : IHS XPS) ; *c) per signes especials* (el ja citat &=et) ; *d)* per particularitats pròpies d'algunes paraules (la que tant hom fa encara q.=que) ; *e)* per xifres romanes o aràbigues (XX=vint), etc.

BIBLIOGRAFIA

ALVAREZ DE LA BRAÑA, R., Siglas y Abreviaturas latinas. León, 1884.

ARNDT, W., Schrifttafeln zur Erlernung der lateinischen Palaeographie. Herausg. von M. Tangl. Berlin, 1904-6. 2 sèries.

BURNAM, J. M., Palaeographia Iberica. Fac-similés de Mss. Espagnols et Portugais. IXe-XVe siècles. Paris, 1912-25. 3 fasc. publicats.

CAPELLI, A., Dizionario di Abreviature latine ed italiane. Milano, 1912.

CHATELAIN, E., Paléographie des classiques latins. Paris, 1884-1900.

— Uncialis Scriptura Codicum latinorum. Paris, 1901-2.

— Introduction à la lecture des Notes Tironiennes. Paris, 1900.

CHROUST, A., Monumenta Palaeographica. Denkmäler der Schriftkunst des Mittelalters. München, 1889-1906. 17 vols. 2 series.

CLARK, Ch. Upson, Collectanea Hispanica. Paris, 1920.

Collezione Fiorentina di facsimili paleografici, a cura di G. Vitelli e C. Paoli. Firenze, 1884-97. 2 vols.

DELISLE, L., Album paléographique avec des notices explicatives. Paris, 1887.

EHRLE, F., i LIEBAERT, F., Specimina codicum latinorum Vaticanorum. Bonn, 1912.

Exempla Codicum latinorum litteris maiusculis scriptorum. Edd. W. Wattembach et C. Zangemeister. Heidelberg, 1876-9.

Exempla Scripturae Visigoticae. Edd. P. Ewald et G. Loewe. Heidelberg, 1883.

KELLER, W., Angelsächsische Palaeographie. Berlin, 1906.

KENYON, F. G., Facsimiles of Biblical Mss. in the British Museum. London, 1900.

LINDSAY, W. M., Contractions in early Latin minuscule Mss. Oxford, 1908.

— Early Irish minuscule script. Oxford, 1910.

LOEW, E. A., Studia Palaeographica. A contribution to the history of

early Latin minuscule and to the dating of Visigotic Mss. München, 1910.

— The Beneventan Script. Oxford, 1914.

MABILLON, Dom J., De re Diplomatica. Paris, 1709.

MERINO, A., Escuela Paleográfica. Madrid, 1780.

MONACI, E., i PAOLI, C., Archivio paleografico Italiano. Roma, 1882-90. 2 sèries.

Monumenta Palaeographica sacra, a cura di F. Carta e C. Cipolla, etc. Torino, 1899.

Monumenta Palaeographica Vindobonensia. Ed. R. Beer. Leipzig, 1910. 2 vols.

MUÑOZ RIVERO, J., Paleografía Visigoda. Madrid, 1881.

Palaeographical Society (the). Facsimiles of Mss. and Inscriptions. London 1 ser. 1873-83, 3 vols; 2 ser. 1884-94, 2 vols.; Indices 1901. — The New Palaeographical Society. London, 1903.

PAOLI, C., Programma scolastico di Paleografia latina e di diplomatica. Padova, 1870.

PROU, Manuel de Paléographie latine et française. Paris, 1925.

— Recueil de fac-similés d'écritures. Paris, 1887-1904. 3 sèries.

REUSENS, E. H. J., Éléments de Paléographie. Louvain, 1897-99.

Recueil de Fac-similés à l'usage de l'École des Chartes. Paris, 1837-1910.

SCHMITZ, W., Commentarii Notarum Tironiarum. Leipzig, 1893.

SICKEL, T., Monumenta graphica medii aevi. Wien, 1858-82. 4 vols.

SILVESTRE, J. B., Paléographie Universelle. Paris, 1839-41. 4 vols.

— Trad. a l'anglès per F. Madden. London, 1850. 2 vols.

STAERK, Dom A., Les Mss. latins du Ve au XIIIe s. conservés à la Biblioth. Imp. de St. Pétersburg. Saint-Pétersburg, 1910. 2 vols.

STEFFENS, F., Paléographie latine. 125 Fas-similés en phototypie. Édition française, par R. Coulon. Trèves, 1910.

TASSIN ET TOUSTAIN, DD., Nouveau traité de Diplomatique. Paris, 1750-65. 6 vols.

THOMPSON, E. M., Introduction to Greek and Latin Palaeography Oxford, 1912.

TRAUBE, L., Nomina Sacra : Versuch einer Geschichte der christlichen Kürzung. München, 1907.
— Vorlesungen und Abhandlungen. München, 1909-20. 3 vols.
VILLADA, Z. G., Paleografía Española. Madrid, 1923. 2 vols.
VOLTA, Z., Abbreviature nella Paleografia latina. Milano, 1892.
VRIES, S. de, Album Palaeographicum. Leyden, 1909.
WAILLY, N. de, Éléments de Paléographie. Leipzig, 1886.
WATTEMBACH, W., Anleitung zur lateinischen Palaeographie. Leipzig, 1886.
WESSELEY, C., Schrifttafeln zur älteren lateinischen Palaeographie. Leipzig, 1898.

INDEX

EXTRET DE «INTRODUCCIÓ
:: A LA PALEOGRAFIA ::
MUSICAL GREGORIANA»,
:: DEL MATEIX AUTOR ::

471.7
f B265
471.7
q C415 D
Sch R.
417
f S587m
* 471.7
f C453 P
091
D354m
471.7
f C492 V
471.7
W316A
471.7
f M255 P
471.7
P968 M
471.7
T777 V

UNIVERSITY OF N.C. AT CHAPEL HILL
10001290844